

**Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning kasbiy mahoratini
oshirishga yo'naltirilgan yondashuvlar**

Bekniyazov Qonisbay Isakovich

F.f.n., dotsent, Qoraqalpoq tili kafedrası

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika

Instituti, Nukus, O'zbekiston, Qoraqalpog'iston

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'qituvchilarning kasbiy-gnostik kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy asoslari tahlil qilinadi. Kasbiy-gnostik kompetensiya o'qituvchining bilim olish, tahlil qilish va amaliyotga tatbiq etish qobiliyatini o'z ichiga olgan muhim pedagogik tushuncha hisoblanadi. Maqolada mazkur kompetensiyaning asosiy tarkibiy qismlari – kognitiv, shaxsiy va faoliyatga oid komponentlar o'rganilib, ularning o'qituvchi kasbiy faoliyatidagi ahamiyati yoritiladi. Bundan tashqari, maqolada kasbiy-gnostik kompetensiyani rivojlantirish usullari – muammoli ta'lim, reflektiv pedagogika, interfaol metodlar va ta'lim jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: kasbiy-gnostik, kompetentsiya, o'qituvchilar, ta'lim, nazariy tahlil.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy mahorati o'quvchilarning ta'lim sifati va shaxsiy rivojlanishiga bevosita ta'sir etuvchi muhim omildir. Shu sababli, oliy pedagogik ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy mahoratini shakllantirish va rivojlantirishga yo'naltirilgan kompleks, tizimli hamda innovatsion yondashuvlar joriy etilishi zarurdir.

1. Kompetensiyaviy yondashuv. Bu yondashuv bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining nazariy bilimlarini amaliy ko'nikmalar bilan uyg'unlashtirishni nazarda tutadi. O'qituvchi nafaqat bilim egasi, balki uni amaliyotda qo'llay oladigan, muammolarni hal eta oladigan va ijodiy fikrlaydigan shaxs sifatida shakllanadi.
2. Integrativ yondashuv. Integrativ yondashuv fanlararo bog'liqlikni ta'minlaydi, o'quv fanlarining mazmunini yagona didaktik tizim asosida o'rgatishga yo'naltiriladi. Bu yondashuv orqali bo'lajak o'qituvchida tafakkur yaxlitligi, bilish malakalari va o'zaro bog'liqlikda fikrlash qobiliyati shakllanadi.
3. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv. O'qituvchining kasbiy tayyorgarligi shaxsiy xususiyatlar, ehtiyojlar, qiziqishlar va qobiliyatlarni hisobga olgan holda quriladi. Ushbu yondashuv bo'lajak o'qituvchining kasbiy o'sishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi va o'z-o'zini rivojlantirishga undaydi.
4. Faoliyatga asoslangan yondashuv. Bu yondashuvda o'qituvchi real kasbiy vazifalarni hal qilish orqali bilimlarni egallaydi. Amaliy mashg'ulotlar, stajirovkalar va pedagogik amaliyot faoliyatga asoslangan ta'limning muhim tarkibiy qismlaridir.
5. Rivojlantiruvchi yondashuv. Bo'lajak o'qituvchilarning intellektual, kommunikativ, axloqiy va irodaviy sifatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan holda tashkil etiladi. Bu yondashuv ularni mustaqil fikrlashga, tanqidiy tahlil qilishga va innovatsion yechimlar taklif eta olishga undaydi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirish uchun har tomonlama yondashuv talab etiladi. Yuqorida ko'rsatilgan yondashuvlar pedagogik tayyorgarlik jarayonini chuqurlashtirish, o'qituvchining kasbiy salohiyatini mustahkamlash va ta'lim sifati yaxshilanishiga xizmat qiladi.

Adabiyotlar sharhi. O'rganilgan muammoga oid ilmiy adabiyotlarning tahlili shuni ko'rsatadiki, bu masala bo'yicha olimlar o'rtasida hanuzgacha yagona fikrga kelinmagan. Qator tadqiqotchilar [1]ta'kidlaydilar: tajriba – o'qituvchilik

kompetensiyasining ajralmas tarkibiy qismidir. Oliy ta'lim muassasalarini tamomlayotgan mutaxassislar zarur bilim, ko'nikma va ishlash istagiga ega bo'lishiga qaramay, amaliy tajribaga ega emasliklari bilan ajralib turadilar. Mazkur ziddiyat, tajribasiz mutaxassislarning kompetensiyasi haqida bahs yuritish zarurligini ko'rsatadi.

E.F. Zeer [2] bu muammoni muhokamaga olib chiqqan holda, kompetensiyaviy yondashuvni to'liq amalga oshirish faqat kasbiy ta'limning ikki pog'onali tizimi – bakalavriat va magistraturaga o'tish orqali mumkinligini ilgari suradi. Uning fikricha, magistratura bosqichidagi ta'lim ikki-uch yillik amaliy tajribadan so'ng davom ettirilishi kerak.

T.M. Sorokina [3] esa “kompetensiya” tushunchasi ko'proq kasbiy faoliyatda tajriba orttirgan mutaxassisga tegishli bo'lishini ta'kidlaydi. Muallifning fikricha, boshlang'ich sinf o'qituvchisining kompetensiya tuzilmasi bo'lajak o'qituvchining kompetensiyasiga mos holda qayta ishlab chiqilishi lozim; bu esa, o'z navbatida, o'qituvchilik tayyorgarligining dinamik, jarayonli jihatini ifodalaydi.

N.N. Vasyagina va Yu.V. Bratchikovalar [4] esa o'qituvchi tayyorgarligi jarayonida amaliyot muhim rol o'ynashini ta'kidlaydi. Ularning fikricha, pedagogik faoliyat tajribasini shakllantirish amaliyotning asosiy vazifalaridan biridir. Bo'lajak o'qituvchilarning turli shakllardagi amaliyotlarda ishtiroki, zarur ko'nikma, malaka va munosabatlarning shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. T.M. Sorokina, shuningdek N.N. Vasyagina va Yu.V. Bratchikova tadqiqotlariga ko'ra, o'qituvchilik kompetensiyasi tarkibiga “kasbiy tajriba” tushunchasini alohida komponent sifatida kiritishga ehtiyoj yo'q.

T.B. Rudenko [5] boshlang'ich sinf o'qituvchilarining didaktik va metodik kompetensiyalarining rivojlanish darajasini o'rganar ekan, tajribaning o'sishi bilan ushbu kompetensiyalarning ifodalanishi ortishini aniqlagan. Jumladan, uch yildan ortiq tajribaga ega bo'lgan o'qituvchilarning 60 foizi, uch yildan kam ishlaganlarning esa 24 foizi bu

kompetensiyalarga egaligini bildirgan[6]. Biroq, bu xulosalar asosan so'rovnoma natijalariga tayanadi va kompetensiyaning haqiqiy mavjudligi hamda rivojlanish dinamikasi chuqur tahlil qilinmagan.

Muhokama. Yosh mutaxassislarning kasbiy faoliyatga tayyorlik darajasiga bag'ishlangan tadqiqotlar esa bu masalaga aniq yechim taqdim eta olmayapti. Shu bois, bu muammoni chuqurroq va tizimli ravishda o'rganish zarurati mavjud. Turli nazariy yondashuvlar asosida o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi tuzilmasini tahlil qilish natijasida, boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyasi quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oluvchi tuzilma sifatida aniqlab olindi: kasbiy va shaxsiy, kasbiy va axborotga oid, kasbiy-faol hamda motivatsion komponentlar (2.1.-jadvalga qarang).

2.1.-jadval

O'qituvchining kasbiy kompetensiyasi mazmuniga ilmiy yondashuvlar

Muallif	O'qituvchining kasbiy kompetensiyasining tarkibiy qismlari
V.A. Slastenina[7] (2000) o'qituvchilarning pedagogik kompetensiyasining tuzilishini to'rtta ko'nikma guruhi orqali ochib beradi:	Ta'lim jarayoni mazmunini aniq pedagogik maqsadlarga yo'naltirish va ularni amaliyotga tatbiq etish qobiliyati; Mantiqan izchil pedagogik tizimni shakllantirish va uni boshqarishga yo'naltirish salohiyati; Tarbiya jarayonining tarkibiy qismlari hamda omillari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlash va ular o'rtasida samarali aloqalarni tashkil eta olish layoqati; Pedagogik faoliyat natijalarini qayd etish hamda ularni baholash ko'nikmasi.
V. N. Vvedenskiy	Kommunikativ kompetensiya – hissiy barqarorlik,

[8] (2003) o'qituvchining kasbiy kompetensiyasini kompetensiyalar guruhlari deb hisoblaydi:	ochiqlik (ekstraversiya), bevosita va bilvosita aloqa o'rnatish ko'nikmasi, og'zaki nutq bilan ishlash mahorati, tinglay olish, muloqotni silliq va samimiy olib borish, rag'batlantirish, sezgirlik kabi shaxslararo munosabatdagi qobiliyatlarni o'z ichiga oladi. Axborot kompetensiyasi – shaxsiyati, o'quvchilar va ularning ota-onalari hamda boshqa o'qituvchilarning tajribalari to'g'risidagi ma'lumotlarning yetarli darajada mavjud bo'lishi. Regulyativ kompetensiya – maqsad qo'yish, faoliyatni rejalashtirish, safarbar qilish va barqaror tashkil etish, natijalarni baholash hamda o'z faoliyatini tahlil qilish (refleksiya) kabi boshqaruv jarayonlarini o'z ichiga oladi. Intellectual va pedagogik kompetensiya – tahlil, sintez, taqqoslash, abstraksiya, umumlashtirish va aniq misollar bilan tushuntirishga oid murakkab tafakkur ko'nikmalarining jamlanmasi. Amaliy (operatsion) kompetensiya – o'qituvchilik kasbiy faoliyati uchun zarur bo'lgan asosiy ko'nikma va malakalarning majmuasidir.
N.N. Lobanova[9] (1997) o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi	Kasbiy-mazmuniy komponent – inson shaxsiyatini o'rganuvchi asosiy fanlarga oid nazariy bilimlarni o'z ichiga oladi; Kasbiy-amaliy komponent – amaliyot davomida namoyon bo'ladigan kasbiy bilim va ko'nikmalarni

tarkibida uchta komponentni belgilaydi:	ifodalaydi; Kasbiy-shaxsiy komponent – o'qituvchining shaxs sifatida tutgan o'rni va yo'nalishini belgilovchi kasbiy shaxsiy fazilatlarni qamrab oladi.
I. M. Zaxarova va I.N. Fedekin[10] (2010) kontsepsiyaning quyidagi tarkibiy qismlarini aniqlaydi:	kasbiy bilimlar; huquqiy savodxonlik va malaka; axborot bilan ishlash ko'nikmalari (yoki axborot kompetensiyasi); faoliyat samaradorligi; metodik ko'nikmalar; kommunikativ layoqat (yoki muloqotga kirishish malakasi); ijtimoiy kompetensiya (yoki ijtimoiy faoliyatga tayyorgarlik); reflektiv va tahliliy qobiliyatlar; tashkiliy ko'nikmalar.
M. G. Yanovanning[11] (2012) o'ziga xos xususiyati - o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi tarkibida darajalarning mavjudligi. Bunday tuzilmaning	Shaxsga xos xususiyatlar (shaxsiy sifatlar) Kasbiy faoliyatga oid xususiyatlar (kasbiy sifatlar) Mazmuniy tarkibiy qism Bilimlar Ichki rag'bat (motivatsiya) Jarayonli tarkibiy qism Ko'nikmalar ↓ Qobiliyatlar

qurilishi komponentlarning juda muhim ketma- ketligidir.	↓ Tajriba
---	--------------

Xulosa. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish tuzilmasida asosiy elementlardan biri bu kasbiy va shaxsiy komponent hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan olimlar fikriga ko'ra, bo'lajak o'qituvchini tayyorlash jarayonini uning kasbiy shaxs sifatidagi noyob obrazini shakllantirish bilan bog'lash muhim vazifa sifatida qaraladi. Shaxsiy tuzilma doirasida motivatsion va faoliyatga oid komponentlar o'qituvchi shaxsiga bevosita qo'yiladigan talablar asosida shakllantiriladi.

Qobiliyatlar esa nazariy bilimlarga asoslangan intellektual faoliyatga layoqat (kasbiy-ma'lumotli komponent) va amaliy ko'nikmalar (kasbiy-amaliy komponent) bilan ifodalanadi. Masalan, M.G.Yanovanning 2012-yildagi tadqiqotida o'qituvchining kasbiy kompetentligining protsessual komponenti uch element — ko'nikmalar, layoqat va tajriba ketma-ketligida bayon etilgan. Bu tizimda alohida e'tibor talab qiladigan jihat — bu motivatsion komponentning mavjudligidir, ya'ni o'qituvchining kasbiy o'sishga va rivojlanishga bo'lgan intilishi nazarda tutiladi. Motivatsion soha o'qituvchi shaxsining modeli asosini tashkil qiladi va uning bilish, kasbiy va tarbiyaviy yo'nalishini belgilaydi. Aynan motivatsiya kasbiy faoliyatga undaydi, pedagogik ishga layoqatni shakllantiradi, ta'lim jarayoniga ijobiy munosabatni mustahkamlaydi hamda shaxsiy va kasbiy fazilatlarining yorqin namoyon bo'lishiga xizmat qiladi. Bu jarayon o'qituvchining ijobiy natijaga erishishga yo'naltirilganligi bilan chambarchas bog'liq.

O'qituvchining faoliyati samaradorligiga katta ta'sir ko'rsatuvchi asosiy omillar — bu uning qadriyatlari, ideal va maqsadlaridir. Shu bois, pedagog kadrlarni tayyorlash jarayonida bo'lajak o'qituvchining o'z-o'zini tarbiyalash, rivojlantirish va boshqarishga

bo'lgan ehtiyojini shakllantirish hamda bunga tayyorligini ta'minlash strategik jihatdan muhim hisoblanadi.

Taqdim etilgan struktura doirasida ko'zda tutilgan kasbiy obraz aslida malakali o'qituvchini tayyorlash zaruratidan kelib chiqadi. Demak, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish bo'yicha taklif etilgan ushbu struktura amaliyotga tatbiq etilishi orqali tayyorlov jarayonining samaradorligini oshirish mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Razuvaeva, A. T. (2012). The competence model of education: a brief analysis of key concepts and implementation issues. Penza: Izvestiya, 28, 986-989; Yanova, M. G. (2012). The structure of the professional competence of the teacher. Pedagogical journal, 2, 63-73.
2. Zeer, E. F. (2005). The competence approach to education. Education and science, 3, Retrieved <http://cyberleninka.ru/article/n/kompetentnostnyy-podhod-k-obrazovaniyu>
3. Sorokina, T. M. (2002). The development of professional competence of future primary school teachers: monograph. Nizhny Novgorod: Nizhny Novgorod state pedagogical University.
4. Vasyagina N. N. Bratchikova, Y. V. (2012). Formation process management of professional competences of the psychologist (from the experience of the Institute of psychology, Ural state pedagogical University): conference material. Ekaterinburg: Ural state pedagogical University.
5. Rudenko, T. B. (2004). Features of didactic and methodical competence of primary school teachers. Elementary school: Plus before and after, 12, 31-33.
6. Zakirova R. A. The Structure of Primary School Teachers' Professional Competence //International Journal of Environmental and Science Education. – 2016. – T. 11. – №. 6. – C. 1167-1173.

7. Slastenin, V. A. (2000). Pedagogy. M.: School-Press.
8. Vvedensky, V. N. (2003). Modeling professional competence of the teacher. Pedagogy, 10, 51-55.
9. Lobanova, N. N., Kosarev, V. V. Kryuchatov, A. P. (1997). Professional competence of the teacher. St. Petersburg: Institute of adult education of Russian Academy of education.
10. Zakharova, I. M. & Fedekin, I. N. (2010). The structure of primary school teachers' professional competence from the perspective of the FSES of the second generation. Psychological science and education (electronic journal), 4, Retrieved from http://psyedu.ru/journal/2010/4/Zaharova_Fedekin.phtml
11. Yanova, M. G. (2012). The structure of the professional competence of the teacher. Pedagogical journal, 2, 63-73.